

megnyerő költő akart lenni szenvedéseivel. Az is volt. Mondhatták rá, itt nagy költészet érlelődik mondandójával és formai bravúrjaival. S most megdöbbenve láthatják a villamosvezetőnek állt királyfit.

Mégis, mit tehet az ember, hogy ebben a költőietlen világban költő maradjon? Mégis a költészet karámjában kell élni, ha már verset ír. Lehet groteszk, ironikus, kiábrándult, drasztikus, alpári, alpári tárgyaihoz, mégis a költészetben belül. A túllazított költészetben belül akár, mely annyira végső, hogy minden pillanatban semmivé robbanhat — a csönddé, korunk kísértetvé. Orbán többféle módon tette alkalmassá magát a modern költészet gyakorlásához. Bőbeszédűvé vált éppen a csönd elleni kihívásként. S íme, az anyagában tobzódó ember pátosza! A juhász, aki pásztorbotokat faragott, vadkörtefa alatt furulyált, kihányja az akolból a ganét, nekilát a birkanyírásnak, s még egy kis kost is kiherél, netán levág. Orbán visszament a munkához. S hogy mégis művész maradjon, patétikussá kellett válnia, mert csak ezzel a nagy szelfújással emelheti föl lusta tárgyait. Aztán a szépség hulláit otthagya a valóság élő roncsai között, megzavarva bennünket, hogy ne tudjuk, melyiket szerethetnénk jobban, a halott szépet, vagy a csúnya élőt. Az eget, a földet, a napot, a szelet, a vizet, az állat- és növényvilágot visszaállította elemi erejű nyersségébe. Kitergeti elének ebbeli tettei láttelejét, hadd kísérjük végig akciója történetét elejétől végig. Ezzel olyan megnyerővé válik, mint az a bohóc, aki szerepéből kibeszél szeretetünkre vágyva, hogy aztán az ellenkezőjére váltsón, zászlósan hirdeti másodlagosságát valami kollektív költészet jegyében.

Nemhiába címadó vers az Emberáldozat. Gerince Orbán költészetfilozófiai gerince is. „Láttam a földet — Láttam a vizet — Láttam a szelet — Láttam a csillagokat — A vers a műkedvelők célja — Istent tagadni olcsó élvezet — Istent alkotni sem nemesebb öröm — Pogánnyá tégy megfoghatatlan — Az öröklételet egy ágyon éltem át — A névtelen neve: ütemes lihegés — A sejtek kicsapódó többlete — Az úr burája alatt a szerelem csavarta föl a lángot — E porfészek hősét csak a megszokás mondatja hősnek — De sejtről sejtre szálló rögeszméje: tűz. — Ő a gyereksírás a világ küszöbén — Földet, vizet, szelet és csillagot bámulva rá hasonlítok.” (*Magvető*, 1973.)

ÁGH ISTVÁN

Gyertyán Ervin: Párbeszéd sokszemközt

Szokásához híven megint nagyon érdekesítő és gondolatokat ébresztő könyvet bocsátott közre Gyertyán Ervin, és ez így van még akkor is, ha az izgalmas kérdések közül jó néhány mesterségesen felszítottnak bizonyul, az olvasás közben élelt gondolatok pedig nagyon sokszor az övétől lényegesen eltérő eredményhez vezetnek. A *Párbeszéd sokszemközt* ugyanis minden eddigi művénel markánsabban tartalmazza Gyertyán gondolkodói erényeit és gyengéit: a kivételesen érzékeny problémalátás képességét, széles körű és sokoldalú szakmai felkészültségét, a gondolati újratörés bátorságát, magas fokú vitakedvét és készségét — hogy csak a legfontosabbakat említsük — az egyik oldalon, a másikon viszont a túlságosan nagyvonalú megoldások iránti hajlamát, a kellő alaposágú és elmélyültségű érvelés gyakori hiányát, egyszóval azt a tulajdonságát, hogy a kérdőjelek felrajzolásában általában sokkal erősebb, mint a pozitív kifejtésben.

Ez az utóbbi megállapítás legkevésbé irodalomtörténeti munkáira érvényes. József Attila költészetével foglalkozó könyvei — különösen a nagyon értékes *Költőnk és kora* — után a mostani kötetben levő három életrajzi tanulmánya is ezt igazolja. Ezeknek az írásoknak középpontjában a József Attila életében fontosabb

helyet betöltő személyek szerepének, a költőhöz való viszonyának finom mérlege-
lése és megítélése, s ezen keresztül a költő egyes életrajzi mozzanatainak, tenden-
ciáinak árnyalt értelmezése áll, értékesen gazdagítva ezzel a téma szakirodalmát.
Úgy tűnik, hogy míg a körülhatároltabb, tényekhez közvetlenebbül kötődő, meg-
foghatóbb igazodási pontokat nyújtó kutatási területek eme jellegüknél fogva a
konstruktív és elmélyült megoldásokra ösztönzik Gyertyánt, addig az elméleti kér-
dések tágasabb és elvontabb mozgástere inkább az elnagyolt válaszokra csábítja.

Új kötetében a Lukács-tanulmányok jelenítik meg legtisztábban ezt a tenden-
ciát. Gyertyán itt is az izgalmasabbnál izgalmasabb problémák egész sorát fogal-
mazza meg: Lukács és Hegel, Lukács és Marx, Lukács és a modernség viszonyá-
nak kérdését, a szubjektív faktor helyének, ismeretelmélet és ontológia arányának
sokat vitatott pontjait a lukácsi filozófiában és esztétikában, hogy csak mutatóba
említsünk néhányat. Miközben azonban arról beszél, hogy Lukács abszolutizálja,
túlfeszíti, „túldimenzionálja”, „mesterségesen totalizálja” a kategóriáit, saját maga
esik bele ebbe a hibába, jut el olyan végső következtetésekhez, differenciálatlan és
túláltalánosított tételekhez, amelyeknek *megalapozott* kimondásához a könyvben
levő bizonyító anyag enyhén szólva is túlságosan csekély.

Gyertyán egész gondolatmenete abban a megállapításban csúcsosodik ki, hogy
Lukács a maga részéről csak felemás módon tudta elvégezni Hegel „talpára állítá-
sát”, ennek következtében dialektikus materializmusa ellentmondásos képletű, ameny-
nyiben Marx módjára materialista ugyan, de végső soron Hegel módjára dialek-
tikus. Mindezt nemcsak teljesen határozottan és egyértelműen, hanem könyvének
sok helyén vissza-visszatérően kimondja. Hol úgy fogalmazva, hogy „Lukácsnál
Hegel szellemi totalitása anyagivá válik — de a maga elvontságában, lukácsi termé-
szetrajzában úgy viselkedik, mintha megmaradt volna szelleminek”, hol akképpen,
hogy „... a marxi ontológia és a hegeli metodológia lukácsi összeházasítása, a
marxi eredetű fogalmak hegeli attributumokkal, tulajdonságokkal való felruházá-
sa, a határvonalak elmosódása a hegeli és a marxi dialektika között ... nem múló
epizód Lukács munkásságában...”, majd ismét másutt így: „Azok a kategóriák,
amelyekkel Lukács operál, a marxizmus par excellence kategóriái, valóban marxista
kategóriák. »Viselkedésükben« azonban a hegeli illemkódex előírásainak enged-
meskednek. ... a materialista dialektika konkrét és meghatározott alakzatai a hegeli
szellemvilág misztikus szellemlebernyegének éjféli öltözetében ... »kísértetek« mű-
veiben.” Végül pedig „hegelizáló marxistának” minősíti Lukácsot.

Egyáltalán nem meggyőző Gyertyán Ervin gondolatfűzése már pusztán módszer-
tanilag sem, méghozzá többféle vonatkozásban is. Egyfelől azért, mert a lukácsi
elmélet csaknem mindegyik valóságos vagy vélt problémáját erre az egy okra, a
„hegelizálásra” vezeti vissza: pl. elvont, „steril” filozófikusságát, a különböző kat-
egóriák zárt totalitásokként való kezelését és viszonyba állítását, az emberi pszicho-
biológiai tényezők elhanyagolását, filozófiájának „XIX. századi fegyverzetét”, rend-
szerének bizonyos értelemben megkonstruáltságát, az eszmeiség és a művészi érték
közötti túlzott függésvizony feltételezését. Ha teljesen elfogadnánk is Gyertyán
véleményét abban a tekintetben, hogy Lukács elméletének eme egyoldalúságai és
fogyatékoságai valóban fennállnak és tényleg *ilyen mértékben* jellemzik őt, akkor
sem érthetnénk egyet azzal, hogy ezeket a nagyon komplex tárgyköröket egyetlen
ok felmutatásával meg lehessen magyarázni, ki lehessen meríteni egyéb fontos
összetevők akár jelzesszerű megemlézése nélkül. Gyertyán tehát ilyen szempontból
is egyoldalúan közelít és — ellenkező végtelként — túláltalánosít, abszolutizál. El-
ismeri ugyan, hogy ez a „hegelizálás” bizonyos pozitív lehetőségeket is teremtett
Lukács fejlődése számára, végeredményben mégis visszahúzó erőként, minden rossz
alapforrásként értékeli, ami viszont óhatatlanul felveti számunkra azt a további
kérdést, amivel Gyertyán egyáltalán nem nézett szembe: miképp állhatott elő az a
tény, hogy *Az esztétikum sajátossága* — Gyertyán által is elismerten — nemcsak a
legnagyobb szintézise eddigi a marxista esztétikának, hanem egyben Lukács leg-
árnyaltabb, egyoldalúságtól leginkább mentes, a kategóriákat legrugalmasabban

kezelő műve — holott Lukács éppen itt építi be gondolatrendszerébe már pusztán számszerűen véve is messze a legtöbb hegeli kategóriát. Részben olyanokat, amelyeknek átültetésére előzőleg sikertelenül törekedett, részben újakat is. Ez az ellentmondás véleményünk szerint nem szüntethető meg a gyertyáni „hegelizálás” álláspontjáról, hanem csakis úgy oldható fel, hogy mindez Lukács részéről nem a marxizmus hegelizálása, hanem a hegeli filozófia értékeinek alkotó marxista adaptálása volt.

Nem tud meggyőzni igazáról Gyertyán Ervin másfelől azért sem, mert nemcsak végső következtetése túlfeszített és érveléssel kellőképpen alá nem támasztott, hanem — ettől elválaszthatatlanul — ugyanebben a hibában szenvednek azok a rész-megállapításai is, amelyekre fő tétele épül. Ezért fogalmaztunk már az előzőekben is néhol feltételes módban s ezért hangsúlyoztuk az „ilyen mértékben” kitélt. Gyertyán könyvében ti. nemcsak arról van szó, hogy Lukácsot hegelizáló marxistának nyilvánítja általában véve, hanem ezen belül arról is, hogy Lukács filozófiai épülete „csak a hagyományos, múlt századi téglákból, építőanyagokból építkezik”, azaz Lukács elsősorban „a filozófiát illeszti századunkhoz ... ahelyett, hogy a XX. századi világból ... építené fel a maga filozófiáját”; hogy „Lukács embere olyan társadalmi lény, aki alól kihúzták természeti alapjait”, ennek következtében az „emberi szubjektumnak és az alkotói szubjektivitásnak sajátos formateremtő, formakiválasztó szerepét is elnyeli az objektum mimetikus vagy elvont tükrözése”. Mindezek ismét olyan általánosított állítások, amelyeknek előbb szilárd bizonyításbeli alátámasztást kellene nyerniük ahhoz, hogy ők maguk fix bázisát képezzék a rajtuk emelkedő további építménynek. Ennek hiányában viszont jogosan tekinthetjük ingatagnak az egész konstrukciót.

Nem győznek meg a szerző érvei mindezekén túl azért sem, mert néhány esetben bizonyíthatóan arról van szó, hogy Gyertyán pontatlanul értelmezi Lukácsot, olyasmiket kér tőle számon, mint teljes vagy részleges hiányokat, amelyek egyébként mennyiségileg és minőségileg egyaránt nagyon is jelen vannak Lukács munkásságában. Ilyen pl. a lukácsi partikularitás-nembeliség, ill. az egész ember-ember egésze kategóriákkal összefüggő problémafelvetés. Gyertyán ugyan elismeri mind-egyik itt szereplő kategória fontosságát, de több szempontból is bírálja velük kapcsolatban Lukácsot, mivel nála (Gyertyán értelmezése szerint) „a művészet két szellemi princípium — az elvont nembeliség és az elvont partikularitás — küzdőterévé válik, olyan elvont és eszményített formában, ahogy a valóságban ... ez a küzdelem nem játszódhat le”, majd pedig annak elismerését és érvényesítését hiányolja, hogy „nembeliség és partikularitás elválaszthatatlan egymástól ... hogy az ember partikularitása nembeliségében adott, és az ember nembelisége partikularitásában valósul meg”. További kifogása az, hogy eme absztrakt kategóriapár Lukácsnál kizárólagossá növesztett és mereven alkalmazott értékprincípiummá is lesz, pozitív és negatív értékpólussá, holott a valóságban a partikularis tett is lehet értékteremtő. Ehhez kapcsolódva az egész ember-ember egésze szembeállítást is túlfeszítettnek tartja s úgy véli, hogy ez utóbbi magatartásnak nemcsak a tudományban, a művészetben, az etikai és politikai döntésekben van fontos szerepe, hanem a hétköznapi életényeiben is; ha pedig ez így van, akkor mi itt a sajátosan művészi, esztétikai magatartás, miért nem tér ki a specifikumokra Lukács György.

Az igazság ezzel kapcsolatban az, hogy Lukács *több ízben és nyomatékkal* említi partikularitást és nembeliség elválaszthatatlan összetartozását (vö. pl. *Az esztétikum sajátossága*, Bp. 1965. 1. köt. 533. 1., 2. köt. 720—21. 1.), másrésztől viszont azt is kifejti, hogy a partikularitás és nembeliség dialektikája mást jelent, ill. másképpen megy végbe a mindennapok szférájában, és megint másképp a művészet (tudomány, erkölcs) tartományában. Vagyis Lukács egyáltalán nem elvontan és metafizikus módon vizsgálja és kezeli ezeket a kategóriákat, nem biztosít számukra „túldimenzionált” hatáskört, hanem konkrét mozgásterüknek megfelelően elemzi őket, s ennek alapján mutatja ki, hogy a mindennapok világában más a súlya, részesevé és jellege a partikularitásnak, mint például a művészet szférájában; ennél fogva értékprincípiumként sem jöhet szóba teljesen absztrakt módon ez a

kategóriapár, mert értékminősítőként is másképp érvényesül a mindennapi életben, mint a művészetben. Sőt, ezen túlmenően Lukács még olyan aspektusban is erőteljesen felveti ezt a problémát, amelyet Marxon kívül ilyen intenzitással senki sem tett meg: eme kategóriák történelmileg változó dialektikájára is kitér, arra tehát, hogy a különböző társadalmi formációk más és más lehetőséget nyújtanak a partikularitás-nembeliség dialektikus viszonyának alakulására, s nemcsak a tudatban — amint azt Gyertyán megint csak egyoldalúan véli —, hanem a valóságos társadalmi lét szférájában is (vö. i. m. „A művészet szabadságharca” című fejezet, ill. *Utam Marxhoz*. Bp. 1971. 2. köt. 558. l.) Az egész ember-ember egésze kategória-párnál sokban hasonló a helyzet. Lukács itt szintén hangsúlyozza e magatartás-módok meglétét a hétköznapi életben, s megvizsgálja azokat a hasonlóságokat és különbségeket, amelyek a művészetbeli megjelenésükkel való összevetés során fennállnak, s ennek kapcsán szükségszerűen kitér e kategóriák esztétikai specialitásaira is kifejtve, hogy a partikularitás és nembeliség dialektikája mást jelent, ill. más is (vö. pl. *Az esztétikum sajátossága*, 1. köt. 65—66., 600—601., 614—15. l.).

Gyertyán tehát itt kétszeresen is hibát követ el. Egyrészt olyasmit hiányol, ami valójában nem hiányzik Lukács munkásságában, másrészt pedig miközben eme hiányérzetét megfogalmazza, magát a problémát sokkal leegyszerűsítettebben *veti fel*, mint ahogy azt Lukács már előzetesen *megválaszolta*. Nem arról van szó természetesen, hogy Lukács ezzel végérvényesen lezárta s megoldotta volna a tárgykör akárcsak legfőbb kérdéseit is, de annál mindenestre sokkalta többet tett ennek érdekében, mint ahogy azt Gyertyán a könyvében beállítja. Érdekes módon a konkrét könyvekről írott bírálataiban (Herrmannéról, Almásiéról, Helleréről stb.) Gyertyán már visszafogottabban, körültekintőbben és árnyaltabban fogalmaz, óvakodik a többször is említett túláltalánosításoktól, s módszerét is a kinyilatkoztatások helyett inkább az érvelés jellemzi.

Hegel természetesen számottevő szerepet játszott Lukács életében és munkásságában pozitív és negatív értelemben egyaránt. Az is kétségtelen, hogy elméletének vannak vitatható pontjai, s hogy nagyon káros szemlélet lenne őt bírálhatatlannak s az egyetlen autentikus marxistának nyilvánítani. A jelen és a jövő Lukács-kutatásának nehéz kérdésekkel kell megbirkózni, és ezt csakis úgy végezheti el eredményesen, ha sokoldalúan közelítve és valóban teljes összetettségében vizsgálja tárgyát. Gyertyán könyvének kérdésfeltevésai részben termékenyek lehetnek e munka számára, válaszai már jóval kevésbé. (*Szépírodalmi*, 1973.)

VÖRÖS LÁSZLÓ

Móricz Zsigmond levelei Simonyi Máriának

„Mária, Máriácska, Majácska, Májuska kedves!” Simonyi Mária művésznőnek, a Magyar, a Belvárosi, majd a Renaissance Színház tagjának, Móricz Zsigmond második feleségének szólnak a levelek, melyeket az író leánya, Móricz Lili, helyezett a téves köztudat terhétől félrebillent mérleg serpenyőjébe. A *Míg új a szerelem* olvasója egy rossz házasság történetét és egy rossz feleség pellengérré állítását kereshette a regényben, pedig Móricz nem ezt akarta megírni. Az olvasó esett a szokott hibába: a szépírói műben valós eseményeket és élő személyeket vélt felfedezni. Pedig Móricz nem Simonyi Máriáról írt regényt, hanem arról, amit a szerelem ébredéséről és elmúlásáról gondolt.